

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора юридичних наук, професора
Бичкової Світлани Сергіївни
на дисертацію Фісуна Владислава Володимировича на тему «Окремі
цивільно-правові способи захисту права власності під час збройної агресії
Російської Федерації проти України», подану до захисту у спеціалізовану
вчену раду Державного податкового університету на здобуття ступеня
доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право

Ступінь актуальності обраної теми. Обрана дисертантом тема є надзвичайно важливою, оскільки пов'язана з однією з найгостріших сучасних проблем – забезпеченням ефективного відновлення та захисту порушених прав власників, чиє майно було знищене, пошкоджене або незаконно вилучене внаслідок збройної агресії.

Актуальність теми зумовлена, зокрема: масштабністю завданих на сьогодні матеріальних збитків фізичним та юридичним особам; необхідністю належного нормативного закріплення механізмів компенсації шкоди та відшкодування майнових втрат; потребою приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів захисту права власності в умовах збройного конфлікту; потребами судової практики та правозастосовної діяльності, пов'язаної з розглядом відповідної категорії спорів.

Цивільно-правовий захист права власності в умовах повномасштабної війни набуває не лише суто юридичного, а й виразного соціального, економічного й навіть політичного виміру. Йдеться про відновлення довіри до держави, забезпечення реального доступу постраждалих до правосуддя, формування справедливих механізмів компенсації та відшкодування шкоди, завданої агресією, а також про інтеграцію таких механізмів у міжнародно-правові процеси притягнення держави-агресора до відповідальності.

У цих умовах дослідження, присвячене окремим цивільно-правовим способам захисту права власності під час збройної агресії, є вкрай своєчасним та актуальним.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні. Наукові положення, висновки та рекомендації, викладені у дисертаційній роботі, у цілому відзначаються достатнім ступенем обґрунтованості й внутрішньої логічності. Дисертант спирається на значний обсяг джерельної бази: наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, норми національного законодавства (включаючи, спеціальні закони й підзаконні акти, прийняті у зв'язку із збройною агресією проти України), законодавство інших держав, міжнародні договори, судову практику тощо.

Аргументація побудована із застосуванням комплексного методологічного інструментарію, а також елементів міждисциплінарного підходу. У роботі простежується послідовний перехід від загальнотеоретичних засад права власності та його захисту до аналізу конкретних правових конструкцій і практичних проблем їх застосування в умовах збройної агресії.

Сформульовані у дисертаційному дослідженні висновки логічно випливають із проведеного аналізу, містять чіткі причинно-наслідкові зв'язки між недоліками чинного регулювання та запропонованими напрямками його вдосконалення.

Дисертант обґрунтовано показує, що традиційні цивільно-правові засоби захисту права власності потребують адаптації до нових реалій – масового характеру порушень, специфіки суб'єктного складу (державо-агресор, пов'язані юридичні особи, міжнародні інституції), особливостей доказування та виконання судових рішень у транснаціональному вимірі.

Варто відзначити й те, що здобувач намагається поєднати доктринальні підходи континентальної та англо-американської правових систем, що є непростим завданням, але в умовах глобалізації та інтеграції України до європейського правового простору – цілком виправданим і перспективним.

Новизна представлених теоретичних результатів проведених здобувачем досліджень. Наукова новизна дисертаційної роботи В. В. Фісуна

полягає в одержанні низки теоретично та практично значущих результатів, які у сукупності вирішують важливе наукове завдання у сфері цивільного права, пов'язане з формуванням і розвитком цивільно-правових способів захисту права власності в умовах збройної агресії.

Зокрема, заслуговує на підтримку положення щодо співставлення правового визначення термінів «бойові дії» і «територія активних бойових дій», а також пропонований підхід до їх застосування у системному підході в нормативно-правових актах поряд із термінами «територія активних бойових дій» та «тимчасово окупована територія».

Слушним є погляд автора на удосконалення класифікації нормативно передбачених правопорядків залежно від статусу території в межах України та обсягу прав. У контексті збройної агресії В. В. Фісуном виокремлено такі територіальні правопорядки, як: територія, на якій не ведуться активні бойові дії та яка не є окупованою; окупована територія (згідно з чинним українським законодавством – тимчасово окупована територія); територія активних бойових дій; окремий правопорядок території проведення антитерористичної операції (який і досі встановлює окремі гарантії відповідно до спеціального у цій сфері законодавства).

Таким, що відповідає реаліям правозастосування, є підхід до розрізнення засад захисту права власності, наявний у чинному законодавстві, який удосконалено здобувачем з метою виокремлення таких засад для можливості належного застосування під час цивільно-правового захисту права власності, зокрема, забезпечення можливості здійснення власниками захисту не тільки визначеними у законодавстві, а й будь-якими іншими способами відповідно до змісту права, способу його порушення (можливого порушення) та наслідків, що їх спричинило (може спричинити) це порушення.

Практична цінність результатів дисертації. Практичне значення результатів дослідження В. В. Фісуна полягає у можливості їх використання: у законотворчій діяльності, зокрема, при підготовці проектів нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення цивільно-правових механізмів

захисту права власності осіб, які зазнали майнових втрат внаслідок збройної агресії проти України; у правозастосовній діяльності під час розгляду справ про відшкодування шкоди, компенсацію збитків та застосування інших способів захисту права власності; в освітньому процесі при викладанні навчальної дисципліни «Цивільне право України» та відповідних спецкурсів, а також під час підготовки навчально-методичних матеріалів; у науково-дослідній роботі – як теоретичну базу для подальших досліджень проблем захисту права власності та компенсації шкоди в умовах збройної агресії.

Додатково слід акцентувати, що автор наводить дані про впровадження окремих положень дисертації в діяльність адвокатського бюро, що підтверджує практичну затребуваність його напрацювань.

Оцінка змісту дисертації та її завершеності в цілому. Мета дисертаційного дослідження сформульована чітко та логічно і полягає у здійсненні теоретичного аналізу наукових підходів, нормативно-правового регулювання та правозастосування окремих цивільно-правових способів захисту права власності в контексті збройної агресії, а також у розробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства України у визначеній сфері.

Для досягнення поставленої мети автор обґрунтовано визначив низку завдань, що зводяться до наступного: з'ясування історико-правових та теоретичних засад захисту права власності; аналіз чинного законодавства України й практики його застосування; виявлення прогалин і колізій правового регулювання; дослідження доктринальних підходів та міжнародних стандартів; формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення цивільно-правових механізмів захисту права власності в умовах збройної агресії.

Об'єктом дослідження обґрунтовано визначено суспільні (цивільно-правові) відносини, що виникають у процесі здійснення цивільно-правового захисту права власності під час збройної агресії Російської Федерації проти України. Предметом дослідження, при цьому, є окремі цивільно-правові

способи захисту права власності в зазначених умовах, їх правова природа, особливості застосування, судова практика та законодавчі механізми забезпечення такого захисту.

Поставлена мета, сформульовані завдання, окреслені об'єкт і предмет дослідження узгоджуються між собою, є внутрішньо логічними та відповідають вимогам до дисертаційних робіт на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація має традиційну для робіт такого роду структуру і складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, які поділяються на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Така побудова є логічною і забезпечує послідовне розкриття теми.

Також наявна анотація державною та англійською мовами, список публікацій здобувача за темою дисертації. В Анотації в стислій формі відображені основні результати дослідження й ключові слова.

У Вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність й ступінь наукової розробленості, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету дисертації й окреслені завдання наукового пошуку, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, перелічені використані наукові методи, висвітлено наукову новизну отриманих результатів, зазначено про практичне значення дисертації та апробацію матеріалів дисертації, а також анонсовано її структуру.

Перший розділ присвячено загальнотеоретичним засадам дослідження інституту захисту права власності в цивільному праві України в умовах збройної агресії. Автор простежує історичну еволюцію правового регулювання захисту права власності в Україні – від давньоруського періоду до сучасності, виокремлює етапи становлення відповідних правових конструкцій, аналізує базові доктринальні підходи до розуміння права власності та його захисту.

Другий розділ автор зосередив на аналізі особливостей захисту права власності в Україні в сучасних умовах, включно з характеристикою чинного

законодавства, спеціальних законів воєнного часу, підзаконних актів, а також ключових положень судової практики. Автор виявляє наявні прогалини та суперечності, які ускладнюють ефективний захист прав власників.

У третьому розділі розглянуто реалізацію окремих цивільно-правових способів захисту права власності під час збройної агресії Російської Федерації проти України, у тому числі превентивні способи (прогібиторний позов), використання судової неустойки (астренту), питання відшкодування шкоди та компенсації, корпоративні аспекти відповідальності (у контексті доктрини alter ego та piercing the corporate veil), а також проблеми врахування міжнародних стандартів та практики міжнародних органів.

Структура дисертації в цілому забезпечила комплексне та послідовне розкриття обраної проблематики.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методології наукової діяльності. Оцінюючи дисертацію, необхідно констатувати досягнення автором поставленої дослідницької мети. У результаті дослідження В. В. Фісуном сформульовані висновки, практичні пропозиції та конкретні рекомендації для ефективного застосування положень чинного українського законодавства, що регламентує питання захисту права власності в цілому і під час збройної агресії проти України зокрема, а також усунення окремих прогалин правового регулювання у відповідному контексті.

Про досягнення мети дисертації свідчить й виконання всіх поставлених при її написанні завдань.

Цьому сприяло системне застосування дисертантом загальнонаукових і спеціальних методів пізнання правових явищ, зокрема, формально-юридичного, системно-структурного, порівняльно-правового, історико-правового методів.

Загалом, це додатково підкреслює те, що здобувач опанував всі ті кваліфікаційні компетентності, що необхідні для здобуття ступеня доктора філософії.

Загальна оцінка наукового рівня дисертації та наукових публікацій здобувача. Дисертант не лише констатує наявність проблем, а й пропонує

концептуальні підходи до їх вирішення, що відповідає стратегічному курсу України на відновлення та захист порушених прав власників, постраждалих від збройної агресії.

Дисертація органічно вписується у сучасний науковий дискурс цивільного права України, має важливе значення для розвитку теорії речового права, інституту деліктної відповідальності, механізмів компенсації шкоди та інших цивільно-правових способів захисту права власності в особливих умовах правового режиму воєнного стану та післяконфліктного врегулювання.

Результати дисертаційного дослідження апробовані В. В. Фісуном на науково-практичних конференціях, круглих столах та семінарах, що свідчить про їх публічне обговорення на фаховому рівні. Основні положення дисертації знайшли відображення в наукових публікаціях автора, у тому числі в статтях, опублікованих у фахових виданнях, що відповідають встановленим вимогам до оприлюднення результатів дисертаційних робіт на здобуття ступеня доктора філософії.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Загалом, дисертація В. В. Фісуна справляє позитивне враження. Проте окремі аспекти роботи залишаються дискусійними, потребують додаткового аргументування чи пояснення.

1. Дискусійним є питання щодо оптимальної моделі поєднання відшкодування шкоди та компенсації у випадках, пов'язаних зі збройною агресією, зокрема, в частині розмежування відповідальності держави-агресора та національних механізмів підтримки постраждалих осіб. Хоча цей аспект може бути предметом подальших окремих досліджень.

2. Важко погодитися із здобувачем, що тезу «при регулюванні відносин, які виникають під час здійснення цивільно-правового захисту права власності в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, необхідно враховувати міжнародно сформовані Принципи Пінейро, а також Резолюцію № 1708 (2010)» можна вважати науковим здобутком проведеного

дослідження. При цьому варто зауважити на практичному значенні відповідного висновку.

3. У п. 1 наукової новизни в межах рубрики «дістало подальшого розвитку» В. В. Фісун зазначає про доктринальне розуміння термінів «форма захисту», «спосіб захисту», «засіб захисту» у контексті застосування цих категорій задля здійснення належного цивільно-правового захисту права власності. Проте автор не розкриває в чому саме його розуміння дістало подальшого розвитку, як того вимагають вимоги до такого роду робіт. Варто зауважити, що відповідний аспект детально розкрито автором у змісті роботи і відображено належним чином у висновках.

4. В одному із положень наукової новизни здобувач відзначає про «дослідження досвіду іноземних юрисдикцій щодо цивільно-правового захисту права власності (на прикладах Боснії і Герцеговини, Косово, Іраку та інших держав)». Однак «дослідження досвіду» не можна віднести до результатів проведеного наукового пошуку. Такими можуть стати тільки зроблені висновки у процесі дослідження відповідного досвіду.

5. В. В. Фісун інколи використовує не закріплену на законодавчому рівні термінологію (наприклад, «цивільний суд»).

Крім того, автор при формулюванні нової редакції ч. 2 ст. 16 ЦК України пропонує використовувати конструкцію «такий, що може бути порушеним, оспорюваним, невизнаним правом або інтересом». По-перше, будь-яке право та інтерес можуть потенційно бути порушені, оспорюватися та (або) не визнаватися. По-друге, здобувач забуває про можливість захисту ще й свобод.

Зазначені зауваження мають, по суті, дискусійний характер, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації, більшість із них може розглядатися як напрями подальшого наукового пошуку автора.

Висновок. Дисертаційна робота «Окремі цивільно-правові способи захисту права власності під час збройної агресії Російської Федерації проти України» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, яке

вирізняється актуальністю тематики, належним рівнем теоретичного опрацювання проблеми, наявністю наукової новизни та значним практичним значенням отриманих результатів.

Зміст дисертації відповідає заявленій темі, меті й завданням дослідження, логічно структурований та ґрунтується на широкій джерельній базі. Основні висновки та положення дисертації є обґрунтованими, логічно послідовними та відображають внесок здобувача у розвиток цивільно-правової науки в частині захисту права власності в умовах збройної агресії.

Отже, дисертаційна робота «Окремі цивільно-правові способи захисту права власності під час збройної агресії Російської Федерації проти України» за своїм змістом, науковим рівнем, обсягом проведених досліджень та отриманими результатами відповідає нормативним вимогам, а її автор – Фісун Владислав Володимирович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право.

**Головний науковий співробітник
відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
доктор юридичних наук, професор**

Світлана БИЧКОВА